

BİLİMSEL ARAŞTIRMA VE YAYIN ETİĞİ

Hasan Basri MEMDUHOĞLU*

Özet

Etik kavramı, toplumda yaşanan karmaşa ve aşırı yozlaşma karşısında çıkış yolu olarak görülen değerlere olan özlemi ön plana çıkarmaktadır. Etik, herkes için ve her alanda gereklidir. Yanıltmanın çok arttığı bilimsel araştırma ve yayın bu alanlardan biridir. Bilim insanına ve onun ürettiği bilimsel bilgiye duyulan güvene zarar veren bilimsel yanıltmaların önüne geçmek için araştırma ve yayın konularında uyulması gereken etik kuralların saptanması hayati önem taşır. Literatür tarama yöntemiyle yapılan bu betimsel çalışmada araştırma ve yayın etiğine aykırı davranışlar ve bu davranışların önlenmesi tartışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Etik, yayın etiği, etik kod

Giriş

İçinde bulunduğumuz 21. yüzyılda toplumsal sorunlar giderek artmakta ve daha karmaşık bir hal almaktadır. Her alanda yaşanan bireysel-toplumsal yozlaşma, insanları yeni arayışlara itmekte, çeşitli çözüm çabalarını gündeme getirmektedir. Bu arayışların sonucu olarak ortaya çıkan etik kavramı, özellikle son yıllarda ülkemizde sıkça kullanılan bir kavramdır. Bu kavram insanların bireysel ve toplumsal değerlerinin geliştirilmesine ve ilişkilerin belli ilkelere bağlanmasına vurgu yapar.

Etik, yanlış ve doğru konusudur (Wallen & Frankel, 1994). Başka bir deyişle yanlış ve doğru davranış ilkeleridir (Hornby, Gatenby & Vakefield, 1958'den akt. Balcı, 2001). Etik, literatürde bazen etik kodları (codes of ethics) olarak yer almaktadır (Kurt, 1996'dan akt. Balcı, 2001). Pür etikten farklı olarak meslek etiği, uyulması gereken etik ilkeler/etik kodlar belirler. Bu etik ilkelerin ihlali, beraberinde davranışın ağırlık derecesine göre değişen yaptırımlar getirir.

Toplumsal yozlaşmanın sonucu olarak etik sorunların yaşandığı alanlardan biri de bilimdir. Özellikle bilimin üretildiği üniversitelerde, akademik düzeyde yapılan bilimsel araştırma ve yayınlarda gerçeğe uymayan yanıltmalar (scientific misconduct) giderek daha çok gündeme gelmektedir. Bunlar, bilimsel bilgiye ve bilim insanına duyulan güvene zarar vermektedir. Bu yanıltmaların önüne geçmek için bilimsel bilginin üretilmesi ve yayınlanması sürecinin her aşamasını etik açıdan değerlendirecek ölçütlerin saptanması ve bilimsel araştırma ve yayın yapanların saptanan bu kurallara uymalarının sağlanması önemlidir.

* Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fak. Eğitim Yönetimi Denetimi Planlaması ve Ekonomisi Anabilim Dalı

Etik ve Ahlak

Etik ve ahlak kavramları çoğunlukla karıştırılan, birbirlerinin yerine kullanılan farklı kavramlardır. Ahlak, toplumsal değerler ve normlar ile ilgili (iyi-kötü, güzel-çirkin vb.) kurallar ortaya koyar ve pek sorgulanmaz. Ahlak görelidir; toplumdaki topluma değişebildiği gibi aynı toplum içindeki farklı grupların benimsediği ahlak kuralları arasında bile farklılıklar olabilir (Aydın, 2001, 3). Ahlak, geniş tabanlı ve nasıl davranılması gerektiğine ilişkin yazılı olmayan standartları içerir.

Ahlak kurallarından daha özel ve felsefi olan etik; ahlaki davranış, eylem ve yargıları ilgilendiren sistematik bir çalışma alanıdır. Bir bilimsel alan/felsefe alanı olarak ahlakı sorgular. Ahlakın yaptırımı, itici gücü insanın vicdanıdır (Aydın, 2001, 3-5; Kuçuradi, 2003, 7) ve ahlaki olmayan davranışlara daha çok ayıplama benzeri tepkiler gösterilir. Oysa etik açısından durum biraz daha farklıdır. Pür etik, bir felsefe alanı olarak sadece sorgulama yaparken; uygulamalı etik (meslek etiği), uyulması gereken etik ilkeler/etik kodlar (norm) belirler. Bunlar, kişilerin sahip oldukları dünya görüşlerinden, kültürlerinden, ideolojilerinden ve dinlerinden bağımsız olarak uygulanmaları beklenen normlardır (Kuçuradi, 2003, 7). Farklı alanlarla, mesleklerle ilgili benimsenen bu etik ilkelerin ihlali, beraberinde davranışın ağırlık derecesine göre değişen yaptırımlar getirir. Bilimsel araştırma ve yayın bu alanlardan biridir.

Bilimsel Araştırma

Araştırma, araştırmacının çeşitli bilgilere ulaşmak için yaptığı eylemlerden oluşan bir süreçtir. Amaç, doğru bilgiye ulaşmaktır. Hepimiz yaşamımızın çeşitli dönemlerinde bilerek ya da farkında olmadan araştırmalar yapar, doğru bilgiye çeşitli yöntemlerle ulaşmaya çalışırız.

Bilimsel araştırma; problemlere güvenilir çözümler bulmak amacı ile planlı ve sistemli olarak, verilerin toplanması, çözümlenmesi (analizi), yorumlanarak değerlendirilmesi ve rapor edilmesi sürecidir (Mouly, 1963; Best, 1959'dan akt. Karasar, 1994, 22). Araştırma yaparken ve sonuçları yayınlanırken dürüst davranmak çok önemlidir.

Amerikan Bilimsel İlerleme Derneği'nin (American Association for the Advancement of Science) yaptığı araştırmalar, bilimsel dernek, kurum-kuruluş ve toplulukların, kendi üyeleri arasında etik ilkelere uyulması yönündeki tüm gayretlerine rağmen, bunun henüz istenilen düzeyde sağlanamadığını ortaya koymaktadır (Iverson, Frankel & Siang, 2003). Özellikle üniversiteler, bilimsel araştırmaların yapıldığı, bilimin üretildiği kurumlardır. Üniversitelerde bilimsel bilgi elde etmeye dönük araştırmalarda gerçeğe uymayan yanıltmalar önemli sorun alanlarından birini oluşturmaktadır. Bu yanıltmaların önüne geçmek için araştırma ve yayın konularında uyulması gereken etik kuralların saptanması hayati önem taşımaktadır.

Araştırma ve Yayın Etiği

Bilim, araştırma, yayın ve akademik alandaki etik ilkeler, üzerinde önemle durulması gereken konular arasındadır. Bilim geçerli ve güvenilir bilgiler üretmeye çalışır. Bilimsel bilgiye ulaşmanın yolu ise bilimsel araştırmalardır. Bilimsel araştırmalarda geçerli ve güvenilir bilgiye ulaşmak için de, araştırmaların düzenlenmesi, uygulanması ve sonuçlarının yayınlanması sırasında uyulması gereken etik kurallar bulunmaktadır (Aydın, 2001, 110)

◆ **Hasan Basri Memduhoğlu**

Araştırma ve yayın etiğinin en temel sorunu dürürlüktür. Dürürlüğün içinde araştırmada çıkan sonuçların bilim çevrelerinde ilgi çekmesi, çarpıcı olması, kişiye ün ya da maddi kazanç sağlaması gibi bilim dışı amaçlarla saptırılmaması gibi temel beklentiler yer alır. Ayrıca araştırmanın tasarlanması ve kurgulanması aşamasının, bilimsel aşamalara uygun olarak gerçekleştirilmesi, ulaşılan sonuçların çarpıtılmadan bildirilmesi araştırma etiği açısından önemli ilkelerdir.

Bilimsel kurum-kuruluşlar (üniversite, TÜBİTAK, TÜBA) ve bilimsel topluluk, dernek gibi oluşumların kendi üyeleri arasında etik duyarlılığın yerleşmesi için bazı etik kodlar geliştirmeleri ve üyelerinin çalışmalarını bu ölçütlere göre izlemeleri önemlidir (Iverson, Frankel & Siang, 2003).

Bilimsel bilginin üretilmesi sürecinin her aşamasını etik açıdan değerlendirecek bazı ölçütler şöyle sıralanabilir (Arda, 1996'dan akt: Pehlivan, 2001, 4; Örs, 1994, 61-62):

a) Araştırmanın başlangıcında;

- Bu araştırmanın yapılabirliği hangi düzeydedir? Önceliği ve yapacağı katkı nedir?
- Araştırmacıların kuramsal ve uygulama düzeyinde bilgi ve becerileri yeterli midir?
- Umulmadık sonuçların çıkması durumunda bunların belirtilmesi, araştırmanın bırakılması göze alınabilecek midir?

b) Araştırma yürütülürken;

- Denekler araştırma konusunda bilgilendirilmiş, olası tehlikeler konusunda aydınlatılmış mıdır?
- Deneklerin uğrayabilecekleri zarar belirgin mi?
- Kontrol grubu uygun yöntemlerle oluşturulmuş mudur?
- Verilerin elde edilmesinde ve kaydedilmesinde dürüst davranılmış mıdır?

c) Araştırmanın sonuçlanmasında;

- Araştırma bilimsel ortama sunulmadan kamuoyuna sunulabilir mi?
- Araştırmanın dayandığı literatür sunulmuş mudur?
- Araştırmanın yöntemi ayrıntılı belirtilmiş midir?
- Araştırmaya katkıda bulunanlar belirtilmiş midir?
- Başkalarının araştırma verileri, düşünceleri ya da eserleri izinsiz veya habersiz kullanılmış mıdır? Bu saptandığında ne yapılacaktır? Kurumların bu durumda saptanmış politikaları var mıdır?

Bu ölçütler etik düşünme ve etik gözle bakmayı sağlar ki, bu da bilimsel araştırmanın ayrılmaz ve onu nitelikli kılan parçasıdır.

Etiğe Aykırı Davranışlar

Bilimsel araştırma ve yayınlar konusunda uzman kişi, grup ya da kurumlarca çeşitli etik dışı davranış tanımlamaları ve buna ilişkin farklı etik dışı davranış sınıflandırmaları yapılmıştır. Bu farklı sınıflandırmalardan bazıları şöyledir:

Batuhan (1994) ve Arda (2004) bilimsel bilgi üretimi sürecinde dürüstlüğün göz ardı edilmesi sonucu ortaya çıkan aldatmacaları iki gruba ayırmaktadır:

a) Şarlatanlık: Yerleşik bilimsel yöntemlerin gözardı edilerek ve sistemli bir araştırma çabası gösterilmeksizin insanların yanıltılmasıdır. Şarlatanlar kendilerini birer “deha” olarak görür, megalomani belirtiler gösterir ve neredeyse bir saplantı halinde sadece bir tek konuyu işlerler. Genel toplum düzeyinde bilime duyulan güvenin korunarak sürdürülebilmesi için bu gibi kimselerin teşhir edilmesi önemlidir.

b) Sahtekarlık: Bilimsel yöntemlere ve etik kurallara uyulmadığı halde uyuyormuş gibi gösterilip, öteki bilim çalışanlarının aldatılmasıdır. Bu tür etik dışı örnekler araştırma ya da yayın aşamasında ortaya çıkmaktadır. Hiç yapılmamış bir araştırmayı yapılmış gibi göstermek, deney verilerini manipüle etmek (ortalamadan sapmış olanlarla oynamak, sadece hipotezi destekleyen verileri bildirmek vs.) araştırma aşamasında yapılan aldatmacalardandır.

Kansu ve Ruacan (2000) etiğe aykırı davranışları iki grupta ele almışlardır:

a) Disiplinsiz Araştırma (Sloppy Research): Bilimsel araştırma ve yayın konusunda etiğe aykırı davranışlarla ilgili en önemli sorunlardan birisi araştırmacının değerini veya güvenilirliğini azaltan veya ortadan kaldıran bilimsel yanıltmadır. Ancak bunu araştırmalarda bilmeden yapılan hatalarla ya da yetersiz araştırma eğitimi ve bilgi eksikliğinden kaynaklanan disiplinsiz ve düzensiz araştırma (sloppy research) ile karıştırmamak gerekir.

İnsan olan yerde hata olabilir ve insan hatasından kaynaklanan yanlışlar bilimsel araştırmalarda da bulunabilir. Sorumluluk duygusu yüksek, dürüst bir bilim insanı bile hata yapabilir. Düzensiz çalışanlar bu hataları daha çok yapar. Düzensiz ve disiplinsiz araştırma, araştırmacının planlama, uygun yöntem seçme ve uygulama, sonuçları analiz etme ve yorumlama konularındaki eğitim ve bilgi eksikliğinden kaynaklanır. Araştırmacı kötü niyetli olmamasına karşın yanlışlarının “farkında değildir” ve yanlışlarını bilmemesi sonucunda güvenilir olmayan sonuçlar üretmektedir (Kansu ve Ruacan, 2000).

Araştırmalarda bilmeden hata yapmak, ihmal ya da düzensiz çalışma sonucu yanlış yapmak, bu hata ve yanlışlar daha sonra düzeltilse bile bilime ve bilim insanına zarar verir. En azından hata ve yanlışların düzeltilmesi için emek ve zaman yitirilmiş olur (Tüba, 2002, 35-41).

Düzensiz ve disiplinsiz çalışan araştırmacıları ağır şekilde cezalandırmak doğru bir yaklaşım olmayacağı gibi bunları görmezden gelmek veya hoşgörü ile karşılamak da doğru olmaz. Bunun yerine onları uyararak kendilerine araştırma eğitimi vermek, araştırma disiplini öğretmek, yaptıkları araştırmaları yakından izlemek ve böylelikle onları kazanma yoluna gitmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Bu tür bir hata saptandığında hem hatayı yapan tarafından kabul edilmeli, hem de makalenin basıldığı dergide bir düzeltme yayımlanmalıdır. Araştırmacı hatayı kabullenme işlemini ne denli çabuk ve açık olarak yaparsa, saygınlığını o ölçüde korumuş olur. Bu özel-

◆ Hasan Basri Memduhoğlu

likteki bilimsel yanıltmalar iyi ve disiplinli bir araştırma eğitimi sonucu düzeltilebilir (Department of Health and Human Services, 1991'den akt: Kansu ve Ruacan, 2000).

b) Bilimsel Yanıltma veya Yalancılık (Scientific Fraud): Bilimsel yanıltma, saptırma veya yalancılık (fraud) ise araştırmacının bilinçli olarak, çeşitli amaçlarla çalışmanın yöntem veya sonuçlarını "kötü niyetle" saptırması ve değiştirmesi olarak tanımlanmaktadır. Bilimsel yalancılığın hiçbir mazereti yoktur. Bilimsel yalancılık kesinleşirse bunu yapan cezalandırılmalıdır.

Bilimsel yanıltma 3 alt grupta ele alınabilir (Kansu ve Ruacan 2000):

1. *Bilimsel korsanlık (piracy):* Başka araştırcıların verilerini (yazı, şekil, grafik, v.b.) izinsiz olarak almaktır

2. *Bilimsel aşırma (plagiarism):* İntihal adı da verilen aşırmanın işlenebilecek en büyük akademik suçlardan birisi olduğu kabul edilmektedir. Aşırma (intihal), birisinin başka bir kişinin çalışmasını kendi çalışması olarak öne sürmesi veya sunmasına dayanan akademik bir yanlış ya da ayıptır (Gordon, Simmons & Wynn, 1999'dan akt: Köklü 2002). New Webstre's Encyclopedic Dictionary of Language'de (1997) verilen tanıma göre aşırma, bir başka yazarın dilinin ve düşüncelerinin yetkisiz kullanımı ve onların kendisine aitmiş gibi sunulması demektir (Köklü,2002).

3. *Uydurma, Yalan Yazma veya Yoktan Var Etme:* Verilerin saptırılması ya da varolmayan bilgilerin/verilerin yoktan var edilmesi, varmiş gibi gösterilmesi demektir (Kansu ve Ruacan 2000).

Bilimsel araştırma ve yayın etiğine önem veren TÜBA (Türkiye Bilimler Akademisi), etik dışı davranışları üç grupta toplar (Tüba, 2002, 35-37):

a) Dürüstçe çalışırken yapılabilen yanışlar,

b) Disiplinsiz çalışma sonucu ortaya çıkması kaçınılmaz olan yanışlar,

c) Aldatmaca ya da dolandırıcılık (scientific deception): Doğrudan ve istemli olarak yalan söyleme, aldatma ve kasıtlı yanıltma.

Bilimsel araştırma ve yayın etiğine önem veren bir diğer kurum olan TÜBİTAK'ın Etik Kurulu Yönetmeliğinde ise etik dışı davranışlar şöyle sıralanır (<http://www.tubitak.gov.tr/baskanlik/etik>. 15. 12 2004):

a) *Uydurma (Fabrication):* Araştırmada bulunmayan verileri üretmek, bunları rapor etmek veya yayımlamak.

b) *Çarpıtma (Falsification):* Değişik sonuç verebilecek şekilde araştırma materyalleri, cihazlar, işlemler ve araştırma kayıtlarında değişiklik yapmak veya sonuçları değiştirmek.

c) *Aşırma (Plagiarism):* Başkalarının fikirlerini, metotlarını, verilerini, yazılarını ve şekillerini sahiplerine atıf yapmadan kullanmak.

d) *Duplikasyon (Duplication):* Aynı araştırma sonuçlarını birden fazla dergiye yayım için göndermek veya yayımlamak.

e) *Dilimleme (Least Publishable Units):* Bir araştırmanın sonuçlarını, araştırmanın bütünlüğünü bozacak şekilde ve uygun olmayan biçimde parçalara ayırarak çok sayıda yayım yapmak.

f) Desteklenerek yürütülen araştırmaların sonuçlarını içeren sunum ve yayınlarda *destek veren kurum veya kuruluş desteğini belirtmemek*.

g) Araştırma ve makalede ortak araştırmacı ve yazarların yazılı görüş birliği olmadan, araştırmada ve *makalede aktif katkısı bulunanların isimlerini çıkartmak* veya yazarlıkla bağdaşmayacak katkı nedeniyle *yeni yazar(lar) eklemek* veya yazar sıralamasını değiştirmek.

h) Kaynakları yanlı olarak seçmek.

l) Araştırma ve yayın etiği ilkeleriyle bağdaşmayan *diğer davranışlarda* bulunmak.

Görüldüğü gibi bilimsel araştırma ve yayınlarda yapılan etik dışı davranışlarla ilgili farklı kişi, grup ve kurumlarca farklı sınıflandırmalar yapılmıştır. Bu farklı sınıflandırmalardaki ortak noktalar dikkate alınarak yeni bir sınıflandırma yapılabilir. Buna göre etik dışı davranışlar üç ana kategoride ele alınabilir:

a) Hatalar: Dürüstçe çalışırken bilmeden yapılabilir. Ortaya çıkartıldığında kabul edilmeli ve vakit geçirmeden düzeltilmelidir. Ayrıca makalenin yayınlandığı dergide düzeltme yazısı yazılmalıdır.

b) Yanlışlar: Düzensiz, disiplinsiz çalışma sonucu yapılır. Kasıt yoktur ancak ihmal ve tedbirsizlik söz konusudur. Bu yanlışlar hoş görülmez, ancak bu durum alışkanlık haline getirilmemişse ağır yaptırım da uygulanmaz. Bunu yapanlar izlenmeli ve düzenli araştırma ve yayın eğitimi verilmelidir.

C) Yanıltma-aldatma: Bu davranışlar bilerek ve kasıtlı olarak yapılır. Bu grup-takiler bilimsel araştırma ve yayınlarda yapılan en ciddi etik dışı davranışlardır. Bunları yapanlar davranışın ağırlık derecesine göre cezalandırılmalıdır. Bu gruptaki davranışlar dört alt grupta ele alınabilir:

1.Yinelenen yayın (Duplikasyon): Aynı bilimsel araştırmanın birden çok dergiye yollanarak yayımlanmasıdır. Mizahi bir terimle salam dilimleme de (salami slicing) denir. Makale iki ayrı dergide yayımlanabileceği gibi gereksiz yere bölünerek ve birazcık değiştirilerek birden çok dergide yayımlanabilir. Özellikle dergi editörleri sık görülen bu durumun önüne geçmek için makalenin başka yerde yayımlanmayacağına ilişkin yazılı taahhüt isteyebilirler (Tüba, 2002, 38).

2.Uydurma (Fabrication): Masa başı araştırma (desk research) ya da kuru laboratuvarlık (dry labbing) da denilen bu türde araştırmacı, hiç araştırma yapmadığı halde yalan-yanlış verilerle çok uygun yöntemler kullanmış gibi sözde bir bilimsel makale yazar. Yani hayal gücüne sahip kişiler, çalışma yapmadan sonuçlar uydurarak varolmayan veri ve bilgileri varmış gibi gösterir. Böylesi makalelerin, etkileme ve ağırlık katsayısı (impact factor) ve makale reddetme oranı yüksek olan ciddi bilimsel dergilerde yayımlanma oranı düşüktür (Tüba, 2002, 39).

3.Sahtecilik-Çarpıtma: Bilimsel verilerin bilerek saptırılması, değiştirilmesidir. Burada ya doğrudan deney verileri üzerinde bazı istatistiksel manipülasyonlar yapılır, ya da elde edilen verilerin en uygun olanları alınıp uygun olmayanları atılır ve böylelikle etik dışı bir yoldan bilimsel varsayımlar, tezler güçlendirilmeye çalışılır. Bunların ortaya çıkarılması daha zordur. Bu yüzden ciddi dergiler yöntem kısmına özel bir önem vererek, verilerin ve kullanılan istatistiksel analiz yöntemlerin çok ayrıntılı şekilde yazılmasını isterler.

◆ Hasan Basri Memduhoğlu

4.Aşırma (Plagiarism): İntihal, yağmacılık, korsanlık, haksız kullanma, kendi adına geçirme de denilen bu yöntem, başkalarına ait olan fikirlerin, yazıların ve araştırma verilerinin izinsiz ve kaynak gösterilmeden olduğu gibi kendi araştırma verileriymiş gibi yayımlanmasıdır (Goodyear, Crego & Johnston, 1992, 208; Holaday & Yost, 1993, 560; Iammarino, O'Rourke, Pigg & Weinberg, 1989, 102-104). Başka bir tanıma göre, bir başkasının dilinin ve düşüncelerinin yetkisiz kullanımı ve onların kendisine aitmiş gibi sunulmasıdır (New Webster's Encyclopedic Dictionary of Language, 1997'den akt: Köklü, 2002,). Başkalarının fikir, yöntem, veri ve yazılarının atıf yapılmadan izinsiz kullanılması, kopyalanması olan bu davranış kimi zaman görüş bildirmek üzere kendisine bilimsel makale gönderilen hakemin makaledeki yeni yöntem veya bilgiyi kaynak bildirmeden kullanması, kendi adına geçirmesi (haksız mal edinme) şeklinde de gösterilebilmektedir. Aşırma; çalma veya yağmalamadır ve araştırma-yayın ile ilgili işlenebilecek en büyük suçlardan biri kabul edilir (Gordon, Simon & Wynn, 1999'dan akt. Köklü, 2002; American Psychological Association, 1992, 1507-1509; Fine & Kurdek, 1993, 1443; Goodyear, Crego & Johnston, 1992, 208; Holaday & Yost, 1993, 560; Iammarino, O'Rourke, Pigg & Weinberg, 1989, 102-104; Jones, 1999, 101-104).

Bilimsel araştırma ve yayınlarda önemli bir konu da *yazarlık hak ve sorumluluğudur*. Her yazar çalışmanın tamamını bilmek ve hepsinden sorumlu olmak zorundadır. Çalışmanın tasarımı, analizi, verilerin yorumlanması gibi tüm aşamalar konusunda bilgi sahibi olmalıdır. Araştırma ve yayınlarda yanlışlıkla ya da kasten yapılan hatalardan tüm ortak yazarlar sorumludur. *"Arkadaş yazdı, ben bilmiyorum, farketmemişim"* gibi mazeretler kabul edilemez. Ayrıca hakkı olduğu halde adı konmayan ya da hakkı olmadığı halde adı yayına konanlar (bölüm başkanı, hoca, mali destek sağlayan ya da parayı bulanlar gibi) uygun olmayan yazarlardır (Ruacan, 2002).

Bilimsel Araştırma ve Yayınlarda Yanıltmanın Nedenleri

Bilimsel araştırma ve yayınlarda yapılan yanıltmanın nedenleri şöyle sıralanabilir (Balci, 2001; Ruacan 2002; Tüba, 2002, 40-41):

1. *Yetersiz araştırma eğitimi:* Akademik aşamaların başlangıcında bilimsel araştırma eğitimi ve disiplininin verilmemesi, bilimsel araştırma etiğinin öğretilmemesi nedenlerin başında gelir.

2. *Hızlı yükselme hürsü ve tanınma arzusu:* İnsan doğasının parçası olan bu duygular aşırı hürsü derecesine vardığında bilimsel etiğın çığnenmesi olasılığı artabilir. Toplumda ve bilim çevrelerinde yüksek yer edinme, üne kavuşma ve onu koruma duyguları insanları etik dışı davranışlara itebilir. Bu tür davranışlar özellikle bilim kültürünün ve araştırma etiği normlarının yeterince yerleşmediği, ahlak değerlerinin aşınmaya yüz tuttuğu toplum ve ortamlarda ve kişilik bozukluklarının hazırladığı zeminlerde daha çok gelişme olanağı bulur

3. *Üstlerin baskısı veya fazla yayın/prestij duygusu:* Bazı bilim insanlarının üzerlerinde hissettikleri baskılar kendilerini bilimsel araştırmalarda aceleci olmaya zorlayabilir; çok sayıda yayın yapma güdüsü çalışma niteliğini standardın altına düşürerek bilimsel başarıyı azaltabilir. Fazla yayın yapılması ile bilimde saygınlığın artacağı yanlışlığının yanısıra akademik yükselmelerde kimi zaman niteliğin gözardı edilerek yayın sayısının dikkate alınması nedeniyle araştırmacılar araştırma sonuçlarını yapay şekilde bölerek birkaç yayın yapmaya çalışabilir ve dilimleme (salami slicing) yoluna gidebilirler veya araştırma sonuçlarını iki ayrı yerde yayımlayabilirler.

4. *Maddi-manevi kazanç hırsı*: Parasal destek alan kişi ya da kurumlar bu destekle hızla yayın yapmaya zorlanabilir. Elde edilen burs, proje veya sanayi desteğini yitirmemek için de etik dışı davranışlar sergilenebilir.

Bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun yürütülen ve yayımlanan araştırmalar, bu ilkelere uyulmadan yapılan araştırmalara nazaran daha çok zaman alır, daha pahalıdır ve kimi zaman ödülü de çok çekici olmayabilir (Balcı, 2001).

Aslında bilimsel araştırma ve yayınlarda görülen etik dışı davranışların temelinde içselleştirilmiş güçlü bir ahlak duygusu ve sorumluluk bilincinin zayıflığı yatar. Bu, yaşamın her alanında böyledir. O halde bu yanlışların önüne geçilmesi için dışardan gerekli önlemlerin alınması ve müdahalelerin yapılması şarttır (McNamee, 2001).

Bilimsel Araştırma ve Yayınlarla İlişkin Etik İlkeler, Etik Dışı Yayınların Önlenmesine Yönelik Önlemler ve Uygulanabilecek Yaptırımlar

Bilimsel araştırma ve yayınlarda, araştırmacıların, yöneticilerin, hocaların ve dergi editörlerinin aşağıda emir cümlesi olarak sıralanan *etik ilkeleri* göz önünde bulundurması ve bu ilkelere uyması, bu konudaki etik dışı davranışların önlenmesi açısından önemlidir (Ruacan, 2002):

- Meslektaşına ve onun emeğine saygı göster,
- Verilere saygı göster (verileri saklama, çarpıtma, kurgusal çalışma yapma),
- Gizlilik ilkelerine uy (bu ilke özellikle psikoloji ile ilgili yapılan araştırma ve yayınlarda çok önemlidir),
- İki kez yayınlama (çifte yayın yapma),
- Etik işyeri ortamı hazırla (örgütte baskı ortamını kaldır, fazla yayına zorlama...vs),
- Diğerlerinin zamanını harcama (dilimlemede okuyucu birkaç makaleye bakmak zorunda kalır),
- Çıkar çatışmasına dikkat et (firma ile sonuç arasındaki ilişkiye dikkat et, yönlendirmelere itibar etme),
- Görmezlikten gelme günahını işleme (neme lazım deme, gerekli yerlere bildir).

Etik dışı yayınların önlenmesine ilişkin olarak alınabilecek önlemlerin ve uygulanabilecek yaptırımların bazıları şunlardır:

a) Yayından önce alınabilecek önlemler

√ Şüphesiz en etkili önlem, etik dışı davranışlar sergilenmeden önce bunları önlemek için insanları eğitmektir. Platon'un diyaloglarındaki Sokrates'in "hiç kimse isteyerek kötü olmaz" kabulüne dayanarak ve erdem bilgisine olan ihtiyacın ısrarla vurgulanmasına yönelik olarak (Kuçuradi, 2003, 9), başta akademisyenliğe yeni adım atan araştırma görevlileri olmak üzere tüm öğretim elemanlarına, mesleklerini etik değerleri koruyarak yürütmeleri için çeşitli periyotlarla araştırma ve yayın etiği (meslek etiği) konularında bilgilendirmeye, duyarlılık geliştirmeye yönelik eğitim programları sunulmalıdır. Araştırmacı mesleki yetişmesi esnasında ve bu eğitimler sayesinde etik davranışı içselleştirir.

◆ **Hasan Basri Memduhoğlu**

√ Üniversiteler, TÜBİTAK, TÜBA gibi bilimsel kurum, topluluk, dernek ve oluşumlar, kendi üyeleri arasında etik duyarlılığın yerleşmesi için etik kodlar geliştirmelidirler. Geliştirilen bu kodlara uyulması için üyelerinin çalışmalarını sürekli izlemeli, bunlara aykırı davranışlar saptandığında da gerekli yaptırımları uygulamalıdır. Yapılan araştırmalar, bu izleme ve değerlendirmelerin, üyelerin dürüst gayretlerinin ve etik kurallara uyma düşüncesi ve uygulamalarının yükseltilmesi için olduğu kadar, kurum üyeleri arasında araştırma bütünlüğünün sağlanmasına da yardımcı olduğunu ortaya koymuştur (Iverson, Frankel & Siang, 2003).

Ruacan (2002)'a göre etik dışı yayınların azaltılması için şu temel önlemler alınabilir:

√ Özellikle üstlerin-kurumların yayın için araştırmacı üzerindeki gereksiz baskısı azaltılmalı,

√ Yayında nitelik aranmalı, bunun için dergi editör ve hakemleri gerekli duyarlılığı göstermelidir,

√ Araştırmalarda maddi destek sağlayan kişi ve kurumlar açıkça belirtilmelidir.

b) Yayından sonra uygulanabilecek yaptırımlar

Etik dışı yayın saptandıktan sonra yayının yayımlandığı / yayımlanmak istendiği dergiye ve diğer ilgili kurumlara düşen birtakım görevler vardır. Bu tür yayınlara gerekli müdahale ve yaptırımlar uygulanmalıdır:

√ Yayın etiği ihlali tespit edilen yayımlanmış makale geri çekilmeli ve bu husus dergide gerekçesi ile birlikte yayımlanmalıdır.

√ Yayın etiğine aykırı davranışta bulunanların dergi ve kitaplardaki eski yayınları gerekli görülürse incelemeye alınmalı ve belli bir süre yayın ambargosu uygulanmalıdır.

√ Yayın etiği ihlali tespit edilen yazarlar ve ihlalin niteliği yazarların kurum ve kuruluşlarına, üyesi oldukları derneklere ve (ihlali duyurmak amacıyla) alandaki ilgili diğer dergilere yazılı olarak bildirilmelidir.

√ Etik ihlali saptanan projeler, yürütücü / destekleyici kurumlarca iptal edilmeli ve bu durum araştırmacıların görevli ve ilgili oldukları kurum ve kuruluşlara ve üyesi oldukları uzmanlık ve meslek derneklerine bildirilmelidir.

√ Etik ihlali dolayısıyla projeleri iptal edilenlere ihlalin ağırlık derecesine göre belli bir süre ilgili kurum tarafından herhangi bir görev veya destek verilmemelidir.

√ Dünyadaki çoğu üniversite ve kuruluşta olduğu gibi ülkemizde de araştırma ve yayın inceleme komiteleri kurularak tüm araştırma süreci ve yayın bu komitelerce incelenerek bunlara birer etik sertifikası verilebilir (Balci, 2001)

Sonuç

Hızla değişen dünyamızda önemli ahlaki sorunların ortaya çıktığına tanık oluyoruz. Akademisyenler, hekimler, hukukçular, öğretmenler ve diğer sektörlerdeki tüm çalışanlar her gün etik sorunlarla karşı karşıya kalmaktadırlar. Her alanda artan toplumsal yozlaşma ortamında, dürüstlük ve doğruluk artık özlem duyulan değerler olmuşlardır.

Etik sorunların yaşandığı alanlardan biri de bilimsel araştırma ve yayınlardır. Dürüstlük neden ve ne kadar önemliyse, bilimde de etik o kadar önemlidir. Temelin sağlam olması, daha sonraki yapının sağlam olmasını sağlar.

Bilim insanına ve onun ürettiği bilimsel bilgiye duyulan güvene zarar veren bilimsel yanıltmaların önüne geçmek ve geçerli-güvenilir bilgiye ulaşmak için araştırma ve yayın konularında uyulması gereken etik kuralların saptanması, araştırmaların düzenlenmesi, uygulanması ve sonuçlarının yayınlanması sırasında bu ilkelere uyulması önemlidir. Bunun için başta üniversiteler olmak üzere tüm bilimsel kurum ve topluluklar, kendi çalışanları-üyeleri arasında etik duyarlılığın yerleşmesi için bazı etik kodlar geliştirmeli ve üyelerinin çalışmalarını bu ölçütlere göre izlemelidir.

Bilimsel araştırma ve yayınlarda etik ilkelere uyulması, hem elde edilecek bilimsel bilginin daha geçerli ve güvenilir olmasını hem de araştırmacıya, onun kurumuna duyulan güvenin artmasını ve toplum ile bilim arasındaki güven ve iyi ilişkilerin gelişmesini sağlayacaktır. Ancak bu önlemlerin ve yaptırımların yanı sıra, etik olmayan davranışlara karşı araştırmacının en güçlü silahı, onun kişisel moral kodudur, yani bağlı olduğu etiğidir.

Bilim insanı, doğrunun aranmasına dayalı bir yaşam biçimi seçmiş ve ahlak-etik bağlamında çok özel sorumluluklar üstlenmiştir. Bu sorumluluk bilinciyle kendisinin ve temsilcisi olduğu bilim topluluğunun toplum nezdindeki saygınlığına gölge düşürecek davranışlardan kaçınmalıdır.

Unutulmamalıdır ki *en büyük zenginlik temiz bir vicdandır.*

◆ Hasan Basri Memduhoğlu

Kaynakça

- American Psychological Association. (1992) *Ethical principles of psychologists and code of conduct*. **American Psychologist**, 47, 1597-1611. Washington, D.C.
- Arda, B. (2004). Bilim etiği. **Türk Farmakoloji Derneği Bülteni**. S:79, Ocak-Mart http://www.tfd.org.tr/79_2004_1.pdf
- Aydın, İ. P. (2001). **Yönetmel, Mesleki Ve Örgütsel Etik**. Ankara: Pegem-A Yayıncılık
- Balcı, A. (2001). **Sosyal Bilimlerde Araştırma. Yöntem, Teknik ve İlkeler**. Ankara: Pegem-A Yayıncılık.
- Batuhan, H. (1994). Bilim ve şarlatanlık. İstanbul: YKY, İkinci basım
- Fine, M. A., & Kurdek, L. A. (1993). *Reflections on determining authorship credit and authorship order on faculty-student collaborations*. **American Psychologist**. 48, 1141-1147.
- Goodyear, R. K., Crego, C. A., & Johnston. M. W. (1992). *Ethical issues in the supervision of student research: A study of critical incidents*. **Professional Psychology Research and Practice**, 23, 203-210.
- Holaday, M., & Yost, T. E. (1993). *Publication ethics*. **Journal of Social Behavior and Personality**, 8, 557-566.
- <http://www.tubitak.gov.tr/baskanlik/etik>. 15. 12 2004
- http://www.tfd.org.tr/79_2004_1.pdf. 28.03.2006
- Iverson, M.; Frankel, M.S. & Siang, S. (2003). *Scientific societies and research integrity: what are they doing and how well are they doing it?* **Science and Engineering Ethics**. 9, 141-158. <http://web15.epnet.com>
- Iammarino, N. K., O'Rourke, T. W., Pigg, R. M., & Weinberg, A. D. (1989). *Ethical issues in research and publication*. **Journal of School Health**, 59, 101-105.
- Jones, K. D. (1999). *Ethics in publication*. **Counseling & Values**. January 1999, Vol. 43, Issue 2, 99-106
- Kansu, E.; Ruacan ř. (2000). *Bilimsel yanıtmanın türleri, nedenleri, önlenmesi ve cezalandırılması*. **Bilim Teknik Dergisi (Cumhuriyet)**. 28 Ekim 2000.
- Karasar, N. (1994). **Bilimsel Araştırma Yöntemi**. Ankara: 3A Araştırma Eğitim ve Danışmanlık.
- Köklü, N.(2002). Aşırma (yayımlanmamış makale, e-posta yoluyla alınmıştır).
- Kuçuradı, İ. (2003). *Etik ve "etikler"*. **Türkiye Mühendislik Haberleri**. S: 423, 2003/1
- McNamee, M. (2001) *Whose ethics, which research?* **Journal of Philosophy of Education**, Vol. 35 No. 3. <http://web15.epnet.com>. İndirilme Tarihi Aralık 2004.
- Örs, Y. (1994). *"Bilim etkinliğinde değer sorunları"*. **Dünyada ve Türkiye'de Bilim, Etik ve Üniversite**. Ankara: TÜBA Yayını
- Pehlivan, Z. (2001). **Araştırma Etiği**, (Yayımlanmamış Doktora Ders Ödevi), A.Ü. Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Ruacan ř. (2002). (Doktora Ders Notları). 8 Nisan
- TÜBA (2002). **Bilimsel Araştırmada Etik ve Sorunları**. Ankara: TÜBA Yayını
- Wallen, N., Frankel, j. (1994). **Educational Research. A Guide to the Process**. New York : McGraww-Hill, Inc.

ETHICS OF SCIENTIFIC RESEARCH AND PUBLICATION

Hasan Basri MEMDUHOĞLU*

Abstract

Concept of ethics emphasizes the longing for the values which are considered as relief from the chaos and degeneration in the society. Ethics is necessary for everybody at anywhere. One of these fields in which misleading is widely seen is scientific studies and publications. Scientific misleading does harm confidence of people about both scientists and scientific knowledge. The defining of ethical rules concerning the researches and publications is vitally important in order to prevent misleading. The behaviors against the research and publication ethics and the prevention of these behaviors were discussed in this descriptive study carried out by a survey.

Key Words: Ethics, publication ethics, code of ethics

* Ankara University Faculty of Educational Sciences, Department of Educational Administration Inspection Planning and Economy